

УДК 373.016:53]:37.011.3

DOI 10.31494/2412-9208-2018-1-1-40-46

В. О. Савош,

кандидат педагогічних наук

(Волинський інститут післядипломної педагогічної освіти)

vsavosh@ukr.net

СУТЬ СКЛАДНИКІВ ДІАДИ “ВИХОВАННЯ – САМОВИХОВАННЯ” В КОНТЕКСТІ ІЄРАРХІЧНО-РІВНЕВОЇ БУДОВИ, РЕЗУЛЬТАТУ, УЧИТЕЛЬСЬКИХ ТА УЧНІВСЬКИХ МІРКУВАНЬ

Анотація

У статті проаналізовано різні змістові контенти трактування складників діади “виховання – самовиховання”. Розкрито ієрархічно-рівневу будову на соціетарному, інституціональному, соціально-психологічному, міжособистісному рівнях та на рівні самовиховання. Розглянуто результати виховання і самовиховання в контексті загального розуміння, психолого-педагогічного тлумачення, на рівні поведінки та особистісного психічного утворення. Розкрито суть поняття “вихованість”, показники вихованості, риси соціально спрямованої особистості. Проаналізовано міркування вчителів фізики та старшокласників стосовно процесів виховання та самовиховання.

Ключові слова: діада, діада “виховання – самовиховання”, ієрархічно-рівнева будова виховання як процесу, вихованість, міра вихованості, результат.

Summary

The article analyzes various content essence of the interpretation of the components of the dyad “education – self-education”. The hierarchy-level structure is revealed on the social, institutional, socio-psychological, interpersonal levels and at the level of self-education. The results of education and self-education in the context of general understanding, psychological and pedagogical interpretation, at the level of behavior and at the level of personal psychic education are considered. The essence of the concept “education”, indicators of parenting, features of a socially directed personality are revealed. The arguments of teachers of physics and senior pupils concerning the processes of education and self-education are analyzed.

Key words: dyad, dyad “education – self-education”, hierarchical-level structure of education as a process, parenting, education, outcome.

Постановка проблеми. Ефективність розвитку й формування людини підвищується за умови, що вона стає не лише об’єктом, а й суб’єктом виховання, тобто здійснює самовиховання. Тільки ті виховні впливи, які виражають потребу самої людини та спираються на її активність, цінні як виховні й забезпечують її розвиток.

Передусім, виховання спрямовується на створення умов для розвитку фізичних особливостей, природних задатків та набуття нових рис і якостей, що формуються впродовж життя людини. Виховання спрямовує розвиток суб’єктивного світу людини, сприяє усвідомленому прийняттю суспільних, моральних і духовних цінностей, вияву самостійності у розв’язанні складних духовних і моральних проблем відповідно до позитивних зразків, ідеалів та духовних цінностей суспільства. Самовихованням людина розвиває та зміцнює гальмівні процеси або збільшує силу й динаміку нервових процесів.

Мета статті полягає в розкритті сутнісного змісту складників діади “виховання – самовиховання”; висвітленні розгортання виховання на

соціетарному, інституціональному, соціально-психологічному, міжособистісному рівнях та на рівні самовиховання; аналізі міркувань учителів фізики та старшокласників стосовно виховання та самовиховання.

Виклад основного матеріалу. Аналіз трактувань поняття “виховання” як складника діади “виховання – самовиховання” засвідчив, з одного боку, варіативність поглядів на визначення його змістового контенту, а, з іншого – розгортання різних змістових контентів навколо лексеми “процес”. Прикладом зазначеного можуть слугувати такі з’ясування значення виховання як: неперервного процесу, спеціально організованої передачі від покоління до покоління культурних цінностей, соціального досвіду та принципів соціального формування людини (В. Полонський); процесу цілеспрямованого, систематичного формування особистості, який зумовлений законами суспільного розвитку, дією багатьох об’єктивних і суб’єктивних факторів (С. Гончаренко); процесу якісної зміни стану людини, її відношень, пріоритетів у цінностях, соціального досвіду, стиля поведінки тощо; діяльності, якою забезпечується позитивні й конструктивні зміни соціального досвіду людини, відношення її до світу та зі світом; зовнішніх впливів (прямого або опосередкованого виховного впливу) на людину з гуманною метою (допомоги, розвитку, корекції тощо) (Є. Тітова); процесу, що має ієрархічно-рівневу будову (соціетарний, інституціональний, соціально-психологічний, міжособистісний рівні та інтраперсональний або рівень самовиховання) (Н. Бордовська, С. Розум та ін.).

На основі ієрархічно-рівневої будови процесу виховання упорядкуємо міркування, які зафіксовано в працях І. Беха, Т. Білобровко, О. Дубасенюк, З. Ковальчук, О. Кононко, В. Рибалка, Л. Сігаєвої та інших учених.

На соціетарному рівні виховання розглядається як постійна функція суспільства, яка пов’язана з трансляцією суспільної культури від покоління до покоління. Виховання на цьому рівні є законодавчо унормованим феноменом. Сутнісні пріоритети виховання уточнюються відповідно до тенденцій розвитку суспільства.

Інституціональний рівень виховання, по-перше, реалізується в умовах конкретних соціальних інститутів відповідно до виховної мети і завдань; по-друге, набуває конкретизації щодо напрямку у вихованні (наприклад, ідеалізм, реалізм, прагматизм та виховання для майбутнього); по-третє, скеровується принципами, серед яких виокремлюємо принцип цілісності (виховання організовується як цілісний педагогічний процес, спрямовується на гармонійний і різнобічний розвиток особистості, формування в неї цілісної картини світу; передбачає наступність у реалізації напрямів та етапів виховної роботи на всіх рівнях; охоплює всі сфери життєдіяльності дітей і учнівської молоді; здійснюється в усіх соціальних інститутах, у навчальній та позанавчальній діяльності (С. Гончаренко)); по-четверте, передбачає обрання моделі виховання (приміром, антропоцентрична, модель вільного виховання, технократична тощо), уточнення системи виховання (співвідношення мети виховання, змісту, учасників виховного процесу і результатів виховної діяльності, що реалізується в рамках конкретного соціального інституту чи освітнього закладу) та виховної системи (авторитарна виховна система, виховна система “добре спрямованої свободи”).

На соціально-психологічному рівні виховання розглядається в умовах

окремих соціальних груп, асоціацій, корпорацій, колективів (у нашому випадку учнівський колектив, педагогічний колектив) та набуває спрямованості (розумове, національне, моральне, трудове, громадянське, економічне, екологічне, правове, фізичне, полікультурне); оформлюється у *виховну стратегію*, якою відображається логіка побудови виховання та його стиль (авторитарний, демократичний, ліберальний, потуральний, змішаний (авторитарно-демократичний, ліберально-демократичний тощо)); спрямовується виховною технологією (традиційна технологія або особистісно орієнтована виховна технологія); у контексті особистісно орієнтованої виховної технології реалізується як процес вирішення “задач на взаємостосунки” і “задач на особистісний вибір” (для тих, хто виховується) та педагогічних задач (для тих, хто виховує).

На міжособистісному рівні специфіка виховання постає як практика виховної взаємодії з урахуванням індивідуально-психологічних і особистісних особливостей тих, на кого спрямовані виховні впливи; передбачає обрання стратегії психолого-педагогічного впливу (імперативна, маніпулятивна, розвивальна) та функціонування виховного середовища як сукупності різних середовищ (приміром, виховного середовища сім'ї, виховного середовища державних закладів виховання, виховного середовища вулиці, інформаційного виховного середовища тощо); може розгортатися як виховне навчання, яке вибудовується на основі виховної діяльності вчителя, з огляду на виховний потенціал колективу однолітків (блокування агресивних проявів вихованців, емоційний захист особистості, створення простору для самореалізації, сприяння особистісній ідентичності, презентація себе іншим); передбачає цілеспрямоване створення ситуацій “спрямування” (І. Бех) [4].

На інтраперсональному рівні йдеться про виховання, яке: по-перше, розгортається як самовиховання (самодіяльність, самозмінна, самокерування); по-друге, набуває різних форм вияву (виховання в собі нової якості, якою особистість ще не володіє; подолання уже сформованої негативної якості; поглиблення недостатньо сформованої якості); по-третє, стосовно старшокласників супроводжується прагненням до самовизначення особистістю свого життєвого шляху, вибором майбутньої професії, виявом внутрішньої позиції, спрямованістю на майбутнє, амбіційними планами, намаганнями визначити свої життєві стратегії, прагненням досягати мети; по-четверте, стосовно вчителів розгортається на основі бажання вирішити різні життєві ситуації, зокрема конфліктні, та ті, у яких необхідно зробити вибір, побудувати та реалізувати плани щодо професійного зростання. Ефективне здійснення самовиховання потребує сформованості самоконтролю та самооцінки.

У контексті діади “виховання – самовиховання” результат її складників як процесів сукупним результатом виховання і самовиховання. Оскільки ці процеси відбуваються дискретно (роздільно, перервно) з різною інтенсивністю на певних етапах життєдіяльності людини, мають межі (у тому числі й просторово-часові), які фіксують початок і завершення, рівні вихованості й культури, то прийнято говорити про результати виховання і самовиховання не взагалі, а як про результати: 1) вирішення конкретних виховних задач; 2) конкретного виду виховної діяльності; 3) функціонування конкретної виховної системи; 4) виховної роботи освітнього закладу або конкретного

педагога; 5) реалізації конкретного напрямку виховання (розумового, морального, трудового, громадянського, економічного, екологічного, правового, фізичного, естетичного, полікультурного).

Результати виховання розглядаються:

- у контексті загального розуміння – ступінь розвитку соціальної компетентності, яка має вияв в узгодженості між поведінкою (як виконувати вимоги соціальних норм) та особистісною зрілістю, яка дозволяє бути суб'єктом соціального середовища і своєї життєдіяльності;

- у психолого-педагогічному значенні – зміни відношень людини до світу і зі світом, які дозволяють стати їх суб'єктом (самостійно обирати спосіб життя і стратегію поведінки, орієнтуватися в людській культурі);

- на рівні поведінки в будь-яких обставинах і життєвих ситуаціях – відношення людини до загальнолюдських цінностей і способів їх реалізації у власних діях, учинках стосовно людей взагалі та близьких і рідних зокрема;

- на рівні особистісного психічного утворення – позначається поняттям «вихованість».

На основі аналізу наукових джерел сформульовано висновок про варіативність тлумачення поняттям «вихованість», що виявляється в різних лексемах, які слугують основою для вибудовування змістового контенту трактування. Такими лексемами є:

- «уміння» (уміння добре поводитися в товаристві, володіти своїми почуттями [1, с. 159];

- «комплексна характеристика особистості», що враховує наявність і рівень сформованості в неї суспільно значущих якостей (Н. Волкова) [2, с. 212]);

- «ступінь відповідності» (особистісного розвитку вихованця педагогічній меті (С. Мартиненко, Л. Хоружа) [6, с. 103]);

- «наявність» (у школярів високих моральних якостей, що є результатом інтеріоризації (перетворення зовнішніх, реальних дій та вчинків на внутрішні, ідеальні), зовнішніх впливів на внутрішні, вираження єдності зовнішніх і внутрішніх чинників виховання та розвитку (М. Фіцула) [10, с. 252]).

На думку І. Зимньої [5], загальна вихованість особистості визначається: 1) культурою особистості, саморегуляцією (повага гідності іншої людини та збереження власної гідності в різних ситуаціях соціальної взаємодії); 2) культурою спілкування, побуту, здорового способу життя (адекватність ситуаціям професійної чи суспільної взаємодії); 3) культурою нормативної поведінки, етикету, соціальної взаємодії (дотримання етно-соціокультурних традицій, звичаїв, норм етикету в крос-культурній взаємодії); 4) культурою інтелектуальної та предметної діяльності (готовність до використання загальнокультурного індивідуального фонду знань, сформованого змістом середньої освіти в ході вирішення задач соціальної взаємодії); 5) культурою саморегуляції, особистісного самовизначення (потреба в соціокультурному розвитку й саморозвитку); 6) загальноцивілізаційною культурою (орієнтація в основних ціннісних домінантах сучасного світу, країни (живопис, музика, література, архітектура тощо)); 7) культурою соціального існування (соціальна відповідальність за себе, власну поведінку, добробут інших людей).

Міра вихованості – це відповідність критеріям вихованості. У свою чергу до них віднесено: 1) широту ціннісного відношення до світу загалом та стосунки зі світом предметним, світом природи, соціальним світом і своїм

внутрішнім; 2) “висоту” сходження людини до цінностей добра, істини, краси й інших загальнолюдських цінностей (ієрархія ціннісних орієнтацій) в структурі особистості); 3) ступінь орієнтації людини в суспільних нормах, вимогах, цінностях та ідеалах суспільства; 4) об’єм набутих особистісних якостей, рівень їх розвитку; 5) обсяг соціального і особистого досвіду, досвіду поведінки в життєвих ситуаціях.

Н. Бордавська, С. Розум до головних критеріїв оцінки вихованості відносять: “добро” в поведінці на благо іншої людини (групи, колективу, суспільства в цілому); “істину” в оцінках, діях, вчинках будь-якої людини, в тому числі й власних; повагу до “краси” в усіх формах вияву; «творчість» як прагнення до творення в будь-яких видах діяльності; загальнолюдські цінності.

Показниками вихованості є: 1) ідеали, переконання, принципи, цінності людини; 2) зовнішній вигляд, культура мовлення; 3) типові реакції на окремі вимоги і ситуації; 4) стиль діяльності й спілкування, звички поведінки, манера і стиль поведінки в цілому; 5) окремі вчинки людини в нестандартних і неочікуваних обставинах; характер взаємовідносин зі знайомими і незнайомими людьми (М. Красовицький); риси соціально спрямованої особистості (Н. Островерхова).

Відповідно до напрацювань Н. Островерхової рисами соціально спрямованої особистості є: інтелектуальність, аналітичність, креативність, рефлексивність, кмітливість, інтуїтивність, ерудованість, заповзятливість, ініціативність, далекоглядність, наполегливість, раціональність.

У словникових джерелах визначені риси набули такого трактування:

- інтелектуальність (здатність до побудови адекватної моделі (картини) довколишнього світу та оптимальної організації власної поведінки й діяльності на основі приведення у відповідність індивідуальних потреб з об’єктивними вимогами реальності);

- аналітичність (здатність до з’ясування будови об’єкта, відокремлення істотного від неістотного, віднайдення в складному безлічі простого, класифікація об’єктів, явищ, процесів тощо);

- креативність (здатність привносити дещо нове в процес і результат діяльності);

- рефлексивність (здатність до осмислення власних дій, самопізнання власного духовного світу (психічних актів, станів тощо));

- кмітливість (здатність поєднувати критичність і швидкість мислення для знаходження способу розв’язання нових чи ускладнених задач чи завдань);

- інтуїтивність (здатність до мислення згорнутими структурами);

- ерудованість (здатність вирішувати завдання, які потребують обізнаності з різних галузей діяльності);

- заповзятливість (здатність застосовувати власні знання й уміння для постійного ініціювання завдань та для їх успішного розв’язання);

- ініціативність (здатність до вияву постійного прагнення до самостійних дій, активної життєвої позиції);

- далекоглядність (здатність до точного і конкретного передбачення кінцевого результату прийнятого рішення на основі аналізу стану ситуації та передбачення способів і засобів виходу з неї);

- наполегливість (здатність досягати поставленої мети, долаючи при цьому зовнішні та внутрішні перешкоди);

- раціональність (здатність до вдосконалення чого-небудь з урахуванням особистих і соціальних потреб).

У контексті складників діади “виховання – самовиховання” проаналізовано дані анкетування старшокласників та вчителів фізики.

На думку учнів 10-х класів, учителі виховують у них: “дисциплінованість”, “почуття відповідальності”, “уміння працювати в команді”, “організованість”, “дружні відносини, повагу один до одного”, “вміння домовлятися”, “виживати в несправедливому світі”; “ввічливість і толерантність”; “цілеспрямованість, порядність”.

Відповідно до даних анкет старшокласники спрямовують самовиховання на формування: “цілеспрямованості й самовпевненості”; “прийняття себе”; “дисциплінованості та організованості”; “чесності, довіри, безкорисності”; “угамування емоцій”; “гарних манер”; “стримування і приховування емоцій”; “стійкості до труднощів та їх долання”; “людяності у всіх ситуація”; “бачення в людях лише доброго”.

На переконання вчителів фізики, виховання полягає:

- стосовно старшокласників у формуванні: “соціальної особистості”, “національної свідомості й культури”, “культури спілкування”, “моральних якостей”, “правової культури”, “ціннісних орієнтацій”, “толерантності”, “відчуття власної оригінальності, неповторності”, “організованості”, “працелюбності”, “цілеспрямованості”, “комунікабельності”

- стосовно дорослих в удосконаленні: “комунікабельності”, “поведінки”, “організованості”, “моральних якостей”, “толерантності”, “духовності”, “гнучкості”, “відкритості до інновацій”.

Висновки. У діаді “виховання – самовиховання” складниками позначено:

1) процес цілеспрямованого, систематичного формування особистості, зумовлений законами суспільного розвитку, дією багатьох об’єктивних і суб’єктивних факторів (виховання); 2) скеровану усвідомленою метою діяльність людини, що спрямована нею на власний внутрішній світ і здійснюється як вироблення (вдосконалення) позитивних рис або (та) подолання негативних (самовиховання). Результат у діаді “виховання – самовиховання” не результатом взагалі, а результатом стосовно:

1) того, хто виховує (приміром, вирішення конкретних виховних задач, конкретного виду виховної діяльності, функціонування конкретної виховної системи, виховна робота освітнього закладу (конкретного педагога), реалізація конкретного напрямку виховання (розумового, морального, трудового, громадянського, економічного, екологічного, правового, фізичного, естетичного, полікультурного));

2) того, хто виховується (як приклад, формування наполегливості як риси соціально спрямованої особистості (інші варіанти: інтелектуальності, аналітичності, креативності, рефлексивності, кмітливості, інтуїтивності, ерудованості, заповзятливості, ініціативності, далекоглядності, раціональності тощо).

ЛІТЕРАТУРА

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укладач і гол. редактор В. Т. Бусел. – К. : Перун, 2007. – С. 159.

2. Волкова Н. П. Педагогіка : посібник для студентів вищих навчальних закладів / Н. П. Волкова. – К. : Академія, 2001. – С. 212.

3. Дубасенюк О. А. Теорія і практика професійної виховної діяльності педагога :

монографія / О. А. Дубасенюк. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. Івана Франка, 2005. – 367 с.

4. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; головний ред. В. Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.

5. Зимняя И. А. Воспитательная деятельность образовательного учреждения как объект комплексной критериальной оценки : к постановке проблемы исследования / И. А. Зимняя. – М. : Исслед. центр проблем качества подгот. специалистов, 2002. – С. 14-15.

6. Мартиненко С. М. Загальна педагогіка : навч. посібник / С. М. Мартиненко, Л. Л. Хоружа. – К. : МАУП, 2002. – С. 103.

7. Практична педагогіка виховання / за ред. М. Красовицького. – К. : Плай, 2000. – С. 7–39.

8. Рибалка В. В. Особистісний підхід у профільному навчанні старшокласників : монографія / В. В. Рибалка. – К. : ІПППО АПН України, 1998. – 160 с.

9. Сігаєва Л. Професійний розвиток особистості вчителя в системі післядипломної педагогічної освіти / Л. Сігаєва, Т. Білобровко // Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи. – 2015. – Вип. 1(10). – С. 253

10. Фіцула М. М. Педагогіка : навчальний посібник, видання 2-ге, виправлене, доповнене / М. М. Фіцула – К. : Академвидав, 2005. – С. 252.

Стаття надійшла до редакції 07.02.2018